

ÉVFORDULÓK, EMLÉKEZÉSEK, GONDOLATOK

a Magyar Tanácsköztársaság hatvanadik, a Gyermeki Jogok Deklarációjának huszadik évfordulóján – a Nemzetközi Gyermekévb

Az 1979-es esztendő az ENSZ közgyűlésének XXXI. ülészsaka Nemzetközi Gyermek-évbnek nyilvánította; az UNESCO Végrehajtó Bizottsága 1976 és 1977 szeptemberi ülésén a kezdeményezést legmelegebb támogatásáról biztosította.

A Nemzetközi Gyermekév időpontjának megállapításakor nem véletlenül esett a választás 1979-re, hiszen ebben az évben lesz húsz esztendeje annak, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete – 1959 novemberében – elfogadta a Gyermeki Jogok Deklarációját, amely tíz cikkelyben foglalta össze azokat a kívánalmakat, amelyeknek a megvalósítását – az ennek érdekében folytatandó küzdelmet – az egész világra meghirdette.

Melyek azok a főbb gyermeki jogok, amelyek megvalósítását ez a nagy jelentőségű nemzetközi dokumentum célul tűzte ki?

Az első cikkelyt szó szerint idézzük:

„A gyermek élvezze mindazokat a jogokat, amelyeket ez a Nyilatkozat tartalmaz. Minden gyermek, kivétel nélkül jogosult legyen mindenre, bármiféle megkülönböztetés, diszkrimináció nélkül fajra, színre, nemre, nyelvre, politikai vagy egyéb nézetekre, nemzeti vagy szociális származására, vagyoni helyzetére, születési vagy egyéb státusára való tekintet nélkül mind saját magát, mind pedig családját illetően.”

A továbbiakban szól a Nyilatkozat a gyermekek fizikai, értelmi és erkölcsi fejlődése feltételeiről, illetően ezek széles körű – jogszerű – biztosításának fontosságáról és hangsúlyozza, hogy az e célra készülő törvényeknek a gyermekek iránti legjobb szándékot kell tükrözniük.

Különleges gondot kell fordítani – közli a Nyilatkozat – a testi, értelmi fogyatékos és szociális körülmények miatt hátrányos helyzetben levő gyermekek gondozására, nevelésére.

„A gyermeknek személyisége teljes és harmonikus kibontakoztatása érdekében szeretetre és megértésre van szüksége” – olvassuk a továbbiakban. Kiemeli az idevonatkozó cikkely a szülők felelősségét, a szeretetteljes, erkölcsileg és anyagilag egyaránt kedvező családi környezet jelentőségét, de nem feledkezik meg a család nélkül maradt, illetve anyagiakban szűkölködő családokhoz tartozó gyermekekről sem. Ezek gondozását, nevelését elsősorban állami kötelezettséggé teszi s kívánatosnak tartja a sokgyermekes családok megfelelő állami támogatását is.

Külön cikkely foglalkozik a nevelés, oktatás kérdéseivel. Ennek szabadnak (tehát mindenki számára elérhetőnek és kötelezőnek) kell lennie legalább az elemi iskolai oktatás szintjén. Olyan nevelésben kell részesülnie minden gyermeknek, amelyik mindenki számára egyenlő kulturális alapot biztosít s a gyermek képességeinek, erkölcsiségé-

nek, ítélőképességének, erkölcsi és társadalmi felelősségének kibontakoztatását egyarant lehetővé teszi, hogy mindezek révén a társadalom hasznos tagjává válhasson. Egyedül a gyermek érdeke lehet mindezek megvalósításának, a családi környezetre is kötelező, vezérelve.

A tanulás mellett azonban kapjon a gyermek lehetőséget játékra, pihenésre, felüdülésre – ugyancsak az előbbieken ismertetett elvek alapján.

Minden körülmények között a legelső sorában a gyermeknek kell védelmet, segítséget biztosítani, a mellőzés, a kegyetlenség, a kizsákmányolás minden formája ellen meg kell védeni. A gyermek semmilyen körülmények között nem lehet adásvétel tárgya s csak egy bizonyos életkor betöltése után alkalmazható munkára; de semmi olyan munka végeztése nem megengedhető, amelyik egészségére ártalmas, gátolja nevelését, testi, lelki vagy erkölcsi fejlődését.

„A gyermekét minden olyan gyakorlattól meg kell óvni, amely faji, vallási vagy bármí más diszkriminációt támogat. A megértés, türelem, a népek közötti barátság, a béke, a nemzetközi testvériség szellemében teljes tudatossággal arra kell nevelni, hogy erejét és tehetségét embertársai javára fordítsa”, – így szól a Nyilatkozat befejező, tizedik cikkelye.

Nehéz, sőt talán egyenesen lehetetlen lenne pontosan lemérni, milyen változást hozott világszerte a gyermekek életében ez a jó szándékú, mélyszeges humánumot tükröző dokumentum, amint az UNESCO Courier 1979-es első, januári száma nevezi: a gyermekek Magna Chartája. Anélkül azonban, hogy ünneprontók lennénk, megállapíthatjuk: az 1979-es Nemzetközi Gyermekév nem az eredmények regisztrálása, nem az e téren elért sikerek ünneplése jegyében született. Ismét a már az előbbieken idézett UNESCO folyóiratnak a Nemzetközi Gyermekévet bevezető cikkére utalhatunk, amelynek címe: Az elhallgattatott többség (The silenced majority), alcíme pedig: Kétezer millió gyermek keresi a jogait. (Two thousand million children in search of their rights.) A cikk szerzője: Elise Boulding, Egyesült Államok-beli szociológus, az Egyesült Nemzeteknek az egyetemen humán és szociális fejlesztését előkészítő programbizottsága titkára.

Ez a cikk adja meg az alaphangját a Nemzetközi Gyermekévet bevezető számnak, amely tehát a szó szoros értelmében – a húszszendős évforduló ellenére – nem jubilál, nem ül örömmünnepet, hanem már ezévi első számában is szinte minden cikkében fájó kérdéseket, komoly problémákat érint, amelyek mellett – minden egyébtől eltekintve – már csak azért sem lehet szó nélkül elmenni, mert amint ugyancsak abból a lapból megtudjuk: a világ gyermekeinek a száma több mint az összlakosság ötven százaléká, tehát, ha a világ minden tizennégy éven aluli gyermeke egymás vállára állna, három és fél olyan magas oszlopot alkotna, amelynek mindegyike – a középtávolságot tekintve – a földtől a holdig ér. (Kedvesen és meggyőzően illusztrálja ezt az adatot ugyancsak az előzőekben említett folyóiratban a héteszendős Sophie és David Brabyn. Ez utóbbi másolta le a folyóirat számára kisiskolás betűivel – amelyek, úgy tűnik, a latin ábécét használó világon jórészt mindenütt egyformák – az 1959-es Nyilatkozat (Declaration of the rights of the child) eredeti szövegét, amelyet a lap David Brabyn kezeirésével közöl.)

A Nemzetközi Gyermekévben tehát ünnepejünk vagy szomorkodjunk?

Természetesen, ha nem felületesen, hanem amint David Brabyn keze nyomán olvashatjuk „in full consciousness” – azaz teljes tudatossággal közelítünk hozzá, egyikre sincsen okunk. A világ éhez, nyomorgó, betűtudatlan, a már Marx által döbbenetes

tényekkel, adatokkal bizonyított, a kapitalista társadalommal velejáró, életkorukat messze meghaladó gyermekmunkával sújtott gyermekeit – bárhol élnek is – minden lehető módon segítenünk, támogatnunk kell, a magunk szerény eszközeivel, lehetőségeivel is. Azt azonban világosan kell látnunk: hogy a gyermeki jogok biztosításának, a gyermekek szebb, jobb jövődjére eljövételének programja nem egy bármilyen, világszerte ünnepi esztendő kérdése – hanem olyan kérdés, amelyik mindenkor, mindenütt a társadalmi fejlődés szoros velejárója.

*

A Père Duchêne-ben, az 1871-es Párizsi Kommün e nevezetes újságjában olvassuk:

„Mostantól fogva a gyermekeket már legkisebb koruktól kezdve kiemeljük a nyomorúságból, az egészségre ártalmas műhelyekből. – Most majd a nép gyermekei nagy parkok fáinak árnyékában játszanak, nagy termekben tanulnak, ahonnan vidám kacajuk hallik ki, kis fejcskájukkal a könyvek fölé hajolva, teli tüdővel szívhatják magukba a friss levegőt és a sok tudományt.”

John Reed, a Nagy Októberi Szocialista forradalom és az azt követő esztendők amerikai újságíró-krónikása még a polgárháború idején, 1920-ban „Szovjet-Oroszország most” című cikkében azt írja:

„Itt mindent megtesznek a gyermekekért. Az éhező Németországban a gyermekek angolkorosan születnek és nyomorékokként nőnek fel, – az éhező Oroszországban a gyermekek Királyok.”

A Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa rendeletben mondja ki: „A Tanácsköztársaság a gyermekek testi és lelki védelmét legfontosabb feladatának tekinti.” S már 1919 májusában a Közoktatásügyi Népbiztosság „Mit adott a forradalom a gyermekeknek?” című kiadványában azt olvashatjuk:

„A gyermekek, a jövő szocialista társadalmának leendő munkásai számára hozta a legtöbbet a forradalom. Hiszen minden, ami történik, az ő érdekükben történt, de a népbiztosok egyes rendelkezései már ma is gondoskodnak arról, hogy a gyermekek zsenge életét minél kellemesebbé, minél emberhez méltóbbá tegyék.”

Elkövetkezett hát az idő, amelynek eljövételében néhány esztendővel azelőtt így reménykedett, és eljött az a kor, amelynek kivívására így buzdított Ady Endre, a költő „Történelmi lecke fiúknak” című versében:

„Ma már a szívek bátrabbak,
Sápadtak a gyermek-orcák,
Ha összeszakad Ég és Föld,
Mégis más lesz Magyarország.

Ez az ország mindnyájunké,
Hol bilincset urak vernek:
Háborúra készüljön föl
Minden sápadt munkás-gyermek.

Van e földnek áldott Napja,
Pirosító levegője,
És ha lefogja az úr-had,
Munkával elveszük tőle.

Föl, gyermekek, tanulásra,
Háborúra, egészségre.
Ti lesztek majd e rab ország
Meváltott és boldog népe.”

Az 1919-es tavasz és kora nyár „áldott napja” és „pirosító levegője” már valóban minden gyermek közkinccse lett. Már közhelyszerűen hangzik, hiszen az elmúlt évfordulók során többször is elmondtuk, leírtuk – most azonban a Tanácsköztársaság hatvanadik évfordulóját a Nemzetközi Gyermekevben ünnepelvé ismét nem hallgathatjuk el: a Tanácsköztársaság első intézkedései közé tartozott, hogy megnyitották minden gyermek előtt az addig elzárt kerteket, fürdőket és amint erre lehetőség nyílt, már a Balatonban lubickolhattak az addig lenézően szegénygyermeknek nevezett gyermekek százai, ezrei.

A napról-napra kinyomtatott rendeletek holtnak tűnhető betűi mellett – ezekkel összhangban – a fényképfelvételek tucatjai tanúsítják a végre az élet szépségeit is élvező gyerekhadak felszabadult, vidám örömét. (Mindnyájan tudjuk: egy olyan ország gyermekeiről beszélünk, amely már az első világháború előtt is Európa valamennyi országát tekintve élen járt a gyermekhalandóság tekintetében, ahol a gyermekmunka, a gyermekek kizsákmányolása még a 19. századi kapitalista szintet is számos vonatkozásban felülmúlta és a lakosság nagy része volt betűtudatlan.)

A szocialista gondoskodás az üdültetési akcióktól – amelyek nem szorítkoztak kizárólag a Balaton-parti üdültetésre – az ingyencipő osztogatásáig még sok mindenre kiterjedt. S ne feledjük el: ez az „ingyencipő” nem kizárólag lábballit jelentett, hanem olyan eszközt, amely lehetővé teszi majd a gyermekek rendszeres iskolába járását. Hiszen nem kell a Tanácsköztársaság előtti időkre visszamennünk, csupán a két világháború közötti időszakra emlékeznünk, hogy felidézzük: sok-sok gyermek Magyarországon a nagy őszi esőzések idején, meg télidőben azért nem járhatott iskolába, mert nem volt cipője; a többgyermekes családokban pedig a felváltva viselt egy-egy pár cipő jelentette a „korszerű” közlekedési eszközt otthonról a távoli iskolába és vissza. (Emlékezzünk rá: még közvetlenül felszabadulásunk, illetőleg az általános iskola bevezetése után is, vándorcipő akciót szervezett az MNDSZ, hogy így biztosítsa minél több gyermek iskolába járását.)

A Tanácsköztársaság azonban az egészséges gyermekeket érintő szociális intézkedések mellett – jól tudjuk – nem feledkezett meg a testi és lelki sérültekről, a betegekről sem.

Egyenjogusították a törvénytelen gyermekeket, akik addig kizsákmányoltakban, nyomorúságban éltek. Hiszen mint olvassuk: a századforduló Magyarországon, de még azután is: „a gyermekekkel valóságos adásvételi üzlet folyt, amely a törvénytelen és árva gyermekek hihetetlen magas halálozási arányszámát idézte elő. Száz közül húsz érte el a második évet”.

1919 tavaszán a beteg gyermekek számára iskolaszanatóriumi hálózatot építettek ki, ingyenes gyermekorvosi, iskolaorvosi, gyermekfogászati rendeléseket szerveztek . . .

Mindezek mellett – ezekkel egyidejűleg – a gyermekek fizikai jólétének biztosítása mellett – természetesen nem feledkeztek, nem feledkezhettek meg a gyermekek értelmi fejlesztéséről sem. Jól tudjuk: a nyolcosztályos ingyenes, kötelező általános iskola tanácsköztársasági örökségünk. Az az iskola, amely népünk történelme során először biztosította minden gyermek egyenlő jogát a tanuláshoz, művelődéshez. (A fejlődésben elmaradott gyermekektől sem vonták meg ezt a jogot, – szélesítették, bővítették a gyógy-pedagógiai iskolahálózatot.)

A játékkisiskolává átalakított óvodától a munkás-egyetemig minden iskola nyitva állt mindenki számára. Először vált élő, tartalmat hordozó fogalommal Magyarországon a közműveltség is.

Égészséges élet – tanulási lehetőség minden gyermek számára . . . Nem hiányozhatott azonban a sorból a szórakozási lehetőség sem.

Gyermekszínházakat létesítettek, több „felnőtt” mozit gyermekmozivá alakítottak át (megfelelő magasságúra cserélvén ki a régebbi székeket); ezeket a mozikat a gyermekek kedvelt mesehősirel nevezték el, s külön a gyermekek számára készített filmeket játszottak bennük.

De mindezt betetőzték a mesedélutánok. Aki egyszer, bármilyen kis korában, – mint jómagam is – részt vett egy ilyen mesedélutánon, az egy életre szóló élményt szerzett. Pedig hol volt még a hangszóró, a diavetítő . . . Csupán néhány színes krétával rajzolt illusztrációkat fekete táblára a mesemondó . . .

Az országosan elrendelt mesedélutánoknak, amelyeket úgy szerveztek, hogy az egész országban minden gyermek egy héten legalább egyszer hallgathasson mesét, – ezeknek a mesedélutánoknak „szellemi atyja” a pedagógus – a Tanácsköztársaság a Pedagógiai Könyvtár munkatársa – Balázs Béla volt, majd a Közoktatásügyi Népbiztosságon Lukács György munkatársa, az irodalmi osztály vezetője, (addig már több mese írója), aki a mese fontosságáról így írt a pedagógusok lapjában, a Fáklyában:

„Ha egyelőre a kultúrát is adagolnunk kell még, a gyermek az, akinek első, legelső osztályú kultúrellátás dukál. A gyermekben van letéve a kommunizmus megvalósulása. Mi felnőttek, megcsinálhatjuk a kommunista társadalmi és gazdasági rendet és abba belekényszeríthetjük a burzsoáziát, mint egy fájdalmas kalodába, mi pedig vállalhatjuk, mint boldogan vállalt feladatot. De mindez csak keret. Tartalma, megvalósult valósága az új világnak csak az új lelki emberfajta lesz, amelynek nemcsak törvényei, hanem érzései és ösztönei lesznek kommunisták. Az új gazdasági rend csak eszköz. Végcél: az új ember, melynek máma még gyermek a neve.

Legelőször örömet és szépséget adjunk a proletárgyermekeknek.” – írja – „A szépség és öröm nélkülözésének legszörnyűbb insége nyomorította meg lelküket és szellemüket. A kizsákmányolt felnőttből még lehetett ember, de a kizsákmányolt gyereknek a lelkét ölték meg. Szépséget és örömet a proletárgyermekeknek! Mondassunk és játszassunk meséket nekik. A gyermek számára semmibe annyi szépség és annyi öröm bele nem sűrítendő, mint a mesébe. Máma már 120 000 proletárgyerek hallgat hetenként egyszer mesét és a gyermekkórházak szegény, elkülönített árvái és a vak gyerekek is mind boldog türelmetlenséggel lesik a mesemondót és az egészségesek nem akarnak kimenni a kórházból, mert attól félnek, hogy odakünn nem lesz mese.”

Balázs Béla segítőtársa a Közoktatásügyi Népbiztosság irodalmi osztálya keretében szervezett „meseosztályon” Lesznai Anna volt, a Nyugat elismert költője, akit első-

sorban a mese szeretete, értékelése hozott már esztendőkkal azelőtt közel Balázs Bélához. Erre Lesznai Anna így emlékezik:

„Ő [ti. Balázs Béla] azt mondta, a mese az emberiség köztulajdona, és a meséket nem kell költeni, hanem az ember kinyújtja kezét és kifogja őket a levegőből. Aztán fogdosunk is együtt és én gyakran mondtam valamit: ezt változtasd meg, vagy csináld másképp. Ő megtette, mondván: nem baj, ez úgyis közös tulajdon volt, már mielőtt megírtuk. Sok ilyen mesét írtunk meg együtt, meséltünk is órák hosszatt. Vagy ő kezdte, vagy én, a másik folytatta. Néha reggelig meséltünk így egymásnak és másoknak.”

E „mások” körébe tartozott Lukács György is, – Balázs Béla és Lesznai Anna közös jó barátja, mindhárman az immár történelmi jelentőségű vasárnapi összejövetelek résztvevői – aki szerint ugyancsak: „A mese megtalálásnak és nem kitalálásnak eredménye . . . A tényleges mesemegtalálások korszakai csak a valóság fellazulásának korszakai lehetnek.”

Az évtizedeken át így „megtalált” mesék azonban csak később válhattak közkinccsé. Így emlékezik erre önéletrajzában – az itt Lizó néven szereplő – Lesznai Anna, visszaemlékezése szerint a Közoktatásügyi Népbiztosságon a „meseosztály” vezetője:

„Kéziratokkal megrakott íróasztal a közoktatásügyi népbiztosság meseosztályán . . . Lizó hivatalbeli íróasztala . . . Őt is elfogta a semmiből teremtés részegítő mámorja. Át kell alakítani a nevelést? Persze, hogy kell: rég kellett volna. Most már legyőzhető akadály, hogy üres a pénztár, hogy a tanyai gyerek aligha járhat iskolába télen, mert se csizmája, se ködmönkéje a hosszú gyalogútra. Ami nincs, az lesz! A hit megteremti! Épülni fognak a proletariátus iskolái és varázslatos papírgumókból kikél majd a népkultúra hímes szárnyú pillangója. Meselap jelenik meg a világ legszebb népmeséivel – ki törődik papírhínnnyal, előállítási költséggel.”

S még hosszan lehetne folytatni a sort: a Nemzetközi Gyermekek és a Tanácsköztársaság évfordulója kapcsán felidézni – a már az élet-halál harcát vívó Tanácsköztársaság – egyre sokasodó gyermekvédelmi, gyermeknevelő, gyermekművelő intézkedéseit, az új tantervek, az első új, Fejér megyei tankönyvek megszületését, a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott új mesekönyv megjelenését, az első, a Rottenbiller-utcai Marx Károly és nyomában a többi úttörő csapat megszerveződését . . .

A Tanácsköztársaság nevezetesebb eseményeit megörökítő filmkockákon minden gyermek, minden felnőtt – minden és mindenki – siet . . . Természetellenesen gyorsan mozognak az alakok. Jól tudjuk, a kezdetleges filmtechnika következménye ez – mégis az az érzésünk, hogy ez a sietség valóságos gyorsaságot, valóságos tenni akarást és cselekvést mutat, hiszen csak így válhatott valóra mindaz, amit most csak egy területen, a gyermekvédelemmel kapcsolatban és csupán érinteni tudtunk.

*

A Gyermeki Jogok Deklarációjának megjelenése óta húsz esztendő telt el, a Tanácsköztársaság óta hat évtized. Olyan évtizedek, amelyek sok mindent korszerűsítettek, gépesítettek. A gyermekmesét is. Láthattuk azonban, hogy a gyermeki jogok érvényesítése nem csupán és nem is elsősorban technikai haladás kérdése, hanem a társadalmi haladás és az igaz emberség függvénye. Korunk és társadalmi viszonyaink, céljaink és változó világunk követelménye.

Elise Bouldingnak már az előzőkben idézett cikkében olvassuk:

„A Nemzetközi Gyermekev nemcsak arra nyújt alkalmat, hogy számba vegyük a gyermekek szükségleteit egy erőszakkal, éhezéssel, szociális jogfosztással teli világban, hanem alkalmat ad arra is, hogy észrevegyük azt a sok dolgot, amivel a gyermekek és fiatalok hozzájárulnak a felnőttek életéhez – az ő képzelőerejüket, problémaérzékenységüket, találékonyságukat. Ideje, hogy megünnepeljük jelenlétüket az élet nagy kerekén, amelyen valamennyien mozgunk és az ő velünk való társas viszonyukat annak a világnak a megalkotásában, amelyben élünk.”

Olyan figyelmeztetés ez, amelyet talán nekünk sem árt az eddigieknél jobban megszívlelnünk, nekünk, akik a gyermeki nyomortól, kizsákmányolástól mentes országban élünk és már 1971 óta külön, korszerű Ifjúsági Törvénnyel is rendelkezünk.

Földes Éva

Felhasznált irodalom: The Unesco Courier, 1979. január; Pèrè Duchêne, 1871. 54. sz.; John Reed: I saw the new world born. Moszkva, 1976.; A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Bp. 1949.; „A szent, a várt Szélvész” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Szerk.: Mészáros István. Bp. 1970.; Fáklya, 1919. május; K. Nagy Magda: Balázs Béla világa. Bp. 1973.; Lesznai Képeskönyv. Összeállította: Gergely Tibor, az utószót írta Szabadi Judit és Vezér Erzsébet. Bp. 1978.; Vezér Erzsébet: Lesznai Anna élete. Bp. 1979.; Farkas Antal: Mese is, nem is, igaz is, nem is. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása. Bp. 1919.; A Fejér megyei Tanácsköztársasági iskolák olvasókönyve I–II., III–IV. és V–VI. osztályos növendékek részére. Összeállította és kiadta a Fejér megyei Művelődési Bizottság. 1919.; Surány Pál: Úttörők voltak. Bp. 1979.